

Adım Adım Azərbaycan

Prof.Dr. Fahrettin SEFERLİ
Tarih Bilimci

NAHÇIVAN BÖLGESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA NOTLAR

Bilindiği gibi, Nahçıvan somut olarak bir kentin adı olmakla beraber aynı zamanda büyük bir bölgenin adını da yansıtmaktadır. Adını Dünya tufanı sırasında Nuh peygamberin gemisinin Ordubad ilçesindeki Gemikaya topraklarında karaya oturması ve Nuhcuların karaya çıkmasından alan (Nuhçıkan-Nahçıvan) Nahçıvan kentinin adı sonralar daha geniş

bir anlam ifade etmiş, büyük bir bölgenin adını bildirmiştir. Uygun doğal-coğrafi konumda bulunduğu için bölge eski ve ortaçağ dönemlerinde gerek Azerbaycan hükümdarlarının, gerekse araziyi işgal eden hükümdarların ilgi odağında olmuştur. Önemli ticaret yollarının geçtiği bir bölgede yerleşmesi bölgenin ticaret-ekonomik yönden gelişmesine, idari merkez gibi şekillenmesine ortam yaratmıştır. İşte bu gelişmenin sonucu olarak Nahçıvan bölgesi daha Milattan sonraki dönemin başlarından çok önemli idari merkez olarak tanınmıştır. Askeri stratejik önemini göz önünde bulundurarak, Araplar Nahçıvan'ı işgal ettikten sonra kendi ikametgâhlarını oraya yerleştirmekle bölgeni askeri-idari merkeze ve Bizans'a karşı temel dayanak noktasına çevirmişlerdir.

Nahçıvan bölgesinin tarihine bakarken anlaşılıyor ki, Nahçıvan adı geçmişte, özellikle ortaçağ döneminde daha büyük arazileri kapsamış, bu araziler şimdiki

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarından çok daha geniş olmuştur. Azerbaycan topraklarında farklı zamanlarda oluşmuş bir takım feodal devletlerin bünyesinde olan bu arazide, adında Nahçıvan toponimini yansıtan küçük devlet kurumları da mevcut olmuştur. Bu tür devlet kurumlarından biri tarihimizde «Naxçıvanşahlık» adı ile bilinen feodal devleti olmuştur. Tarih doktoru M.Şerifli'nin bağımsız devlet gibi (8, s.29), akademisyen N.Velihanlı'nın ise Şeddadiler devletinin bünyesinde emirlik olarak sunduğu (9, s. 126, 127;10, s. 77-78) Nahçıvanşahlık 983 yılından 1066 yılına kadar mevcut olmuştur. Merkezi Nahçıvan kenti olan bu devlet kurumunun toprakları doğuda Debil (Dvin), batıda Ordubad da dâhil olmak üzere geniş bir araziye kapsamaktaydı. Kimi zamanlar Vaspurakan'ın bir bölümü de bu feodalliğe bağlı olmuştur. M.Şerifli Arap tarihçisi Kudame'nin 928 yılında yazdığı kitaba dayanarak Nahçıvan kentinin Vaspurakan'ın (Van Gölü'nün güneybatısından ve Urmiye Gölü'nün kuzeybatısındaki topraklardan başlayarak şimdiki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti güneybatı bölümünü kapsayan tarihi vilayet - HS) başkenti olduğunu yazmıştır (8, s. 29).

Selçukluların gelişiyile varlığına son konulan

Naxçıvanşahlığın başkenti Nahçıvan kenti bir süre sonra, 1136 yılında tarih sahnesine çıkan Azerbaycan Atabeyleri devletinin başkentine dönüşmüştür. 1175 yılında başkentin Hamedan'a taşınmasından sonra da,

Atabeylerin döneminde devletin siyasi ve ekonomik açıdan önemli kenti olarak dikkat merkezinde olan Nahçıvan kenti XIII yüzyılın ortalarından Hülagûlerin yaratmış olduğu yeni idari paylaşıma göre oluşturulan "Nahçıvan Tümeni"nin merkezi olmuştur. 1258 yılında oluşan Hülagûler (İlhanlılar) devleti hükümdarları devletin yönetim işlerini kolaylaştırmak amacıyla ülkeyi

9 tümene (tümen terimi Ortaçağda askeri, idari ve para birimi olarak kullanılmaktaydı) bölmüştü ve bu tümenlerden biri de "Nahçıvan Tümeni" idi. Nahçıvan Tümeni çok büyük bir araziye - Aras nehrinin kuzeyindeki şimdiki Nahçıvan bölgesi ile birlikte Aras'ın güney kıyılarındaki bazı toprakları da kapsıyordu. Maku, Dvin (Debil), Kafan bölgeleri de söz konusu tümene dâhildi. Böylece, tümenin arazisi doğuda Hekeri nehri kıyıları, batıda Dvin (Debil) dâhil olmak üzere, kuzeyde Gökçe gölü ve Gökçe bölgesinden, güneyde Aras nehrine kadar uzanıyordu. XIII-XIV yüzyıllarda devlete 10.000 savaşçı veren Nahçıvan tümenine Azerbaycan'ın 27 kentinden beşi (Nahçıvan, Ordubad, Özgür, Encan ve Maku) dâhil idi (6, s. 24; 11, s. 51). Bu kentler içerisinde tümenin merkezi olan Nahçıvan daha önemli olmuş, ticari, ekonomik önemine göre sadece Azerbaycan'da değil, hatta Ortadoğu'da önemli konuma sahip olmuştur.

Safeviler döneminde (1501-1536 yılları) oluşturulan idari arazi ayırımına göre Nahçıvan önceleri merkezi

Tebriiz olan “Azerbaycan” beylerbeyliğinin, XVII yuzyıldan itibaren ise merkezi Revan (Erivan –*terc.*) kenti olan “Çukur-Saad beylerbeyliğinin” bünyesinde olmuştur. Safevi şahları Nahçıvan bölgesine özel dikkatle yaklaştı, onun yönetimini arazinin eski sakinlerinden olan, aynı zamanda Safeviler devletinin kuruluşuna büyük katkıda bulunan Kengerli aşiretine vermiştir. Ermenistan ansiklopedisinin bilgilerine göre, Ermeni tarihçisi Kakhin Ovaonnes Şahkhatunyan’ın kesin kronoloji hesaplamaları, Revan bölgesini XIV yüzyılın sonlarından başlayarak 438 yıl boyunca (1390-1828 yılları) Nahçıvan’ın Azerbaycanlı hükümdarlarının yönettiğini onaylar (7, s. 78).

Azerbaycan tarihinde Nahçıvan adı ile sunulan idari arazi ayırımından biri de bölgeyi işgal ettikten sonra Osmanlılar tarafından 1724 yılında oluşturulan “Nahçıvan Sancağı”dır. Vergi verecek 20 yaşın üstündeki erkeklerin yerleşim üzere isimleri kayıt altına alınan ve 1727 yılında Osmanlıların düzenlediği “Nahçıvan sancağının ayrıntılı defter”ine göre Nahçıvan sancağı 14 nahiyede birleşen

328 köyden oluşmuştur. Defterden anlaşıldığı gibi, şimdiki Ermenistan topraklarına dâhil olan ve 9 köyden oluşan Mevaziyi Hatun nahiyesi, 42 köyden oluşan Sisyan nahiyesi, 102 köyden oluşan Dereleyez nahiyesi XVIII yüzyılın 20-30’lu yıllarında “Nahçıvan Sancağı”na girmiştir. Ayrıca, sancağına dâhil olan «Kışlağat» nahiyesinin büyük bir arazisi Aras’ın güney kıyılarındaki topraklarda yerleşmiştir (4).

“Nahçıvan sancağının ayrıntılı defter”inde yer alan yerleşim alanları ile şimdiki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

şehir ve köylerini karşılaştırmalı analiz edince, "Ayrıntılı defter"e göre Nahçıvan sancağının idari ayırımına dâhil olan 150'den fazla yerleşim biriminin arazisi sonraları parça parça Ermenistan'a verildiği anlaşılıyor. 1727 tarihli "Nahçıvan sancağının ayrıntılı defteri" ni, 1590 ve 1728 tarihli "Revan eyaletinin ayrıntılı defteri" ni tahlil eden tarih üzerine felsefe doktoru H.Memmedov (Karamanlı) böyle bir sonuca varmıştır ki, Nahçıvan sancağının arazisi XVI-XVIII yüzyıllarda şimdiki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarından hayli büyük olmuştur ve şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin bazı bölgelerinin, aynı zamanda Azizbeyov (geçmiş Soylan), Cermuk, Sisyan (Karakilse) ve Mehri bölgelerinin arazisini de kapsamı tesadüf değildir (4, s. 11) .

Nahçıvan adı ile tarihimizde şerefli yer tutan önemli idari yapılardan biri de «Nahçıvan Hanlığı» olmuştur. 1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesi ile Kengerli kabilesi başkanı Haydarkulu Han tarafından tarih sahnesine çıkarılan Nahçıvan Hanlığı geniş bir araziye sahip olmuş ve 9428,7 km² alanı kapsamıştır. Hanlık Zengezur dağlarından Araz nehrine kadar geniş bir

alanı kapsamaktaydı. Sonraları şimdiki Ermenistan'a verilmiş bir takım topraklar dâhil Kafan, Mehri, Dereleyez ve Azizbeyov bölgelerinin toprakları da bu Hanlığın yönetiminde olmuştur. 1930 yılında Ermenilere verilen, 8 Ağustos 1991 yılında Ermenistan'dan ahalişi sınır dışı edilen son Azerbaycanlı yerleşim birimi olan Nüvedi köyü de bu dönemde hanlığın topraklarına dâhil idi (5, s. 30).

Nahçıvan Hanlığı işgal edildikten sonra Rusya hükümeti hanlığın arazisini 1828 yılının Mart ayında oluşturulan sözde "Ermeni vilayeti" nin bünyesine vermişti. Rus Çarı I. Nikolay'ın 10 Nisan 1840 yılında imzaladığı yasaya göre «Nahçıvan kazası» adlı idari bölümü oluşturulmuştu. Kaza 1849 yılında Revan vilayeti oluşturulduğunda onun bünyesine dâhil edildi. Artık bu zamandan itibaren, yani işgalden sonra, Rusya hâkimiyeti altında olduğu zamanlarda Nahçıvan adlı idari birimin alanı bir takım toprakların diğer idari bölgelere verilmesi sayesinde yapay olarak küçültülmüştür. Öyle ki, Nahçıvan kazasının alanı 1917 Kafkas takviminin verilerine göre 3939 kare verst (1 verst = 1,0668 km²), yani 4202 km² olarak belirlenmiştir (2, s. 89).

Tarihi Nahçıvan topraklarında oluşturulan idari yapılardan biri de 1918 yılı Kasım ayında oluşturulan ve 1919 yılının Kasım ayına kadar mevcut olmuş Nahçıvan Araz-Türk Cumhuriyeti olmuştur. Bu cumhuriyet doğuda Serdarabad ve İğdir, batıda Mehri ve Nüvedi dâhil olmak üzere, kuzeyde İstisu, güneyde Aras nehrine kadar uzanan

büyük bir alanı kapsıyordu. Bu araziye Sürmeli kazası, Üçmüezzin kazasının bir bölümü, Serdarabad, Revan kazasının bir bölümü - Uluhanlı, Gemerli, Vedibasar, Şerur-Dereleyez kazası, Nahçıvan kazası, Ordubad kazası, Mehri bölgesi dâhil idi. Başkenti Nahçıvan olan bu devletin 8696 km²-ye ulaşan topraklarında bir milyon kişiden fazla ahali yaşıyordu. Bölgeyi Ermeni işgalinden korumak amacıyla yerel halkın girişimiyle oluşturulan bu cumhuriyetin arazisine dâhil olan topraklara dikkat ederken anlaşılıyor ki, Nahçıvan Araz-Türk Cumhuriyeti tarihi Nahçıvan topraklarının büyük bir bölümünü kapsamıştır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti 28 Şubat 1919 tarihli kararı ile Nahçıvan nüfusunun talebine uygun olarak "Nahçıvan genel vilayeti"ni yaratmıştı. Valiliğin başkenti Nahçıvan olmak üzere arazisi Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez ve Vedibasar topraklarını kapsıyordu. Buradan görülüyor ki, kısa bir süre mevcut olmasına rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti Nahçıvan'ın tarihi topraklarının bir bölümünü bir genel-vilayetinde birleştirmişti.

29 Temmuz 1920 yılında Nahçıvan'da Sovyet hâkimiyeti kuruldu ve Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Bölge 1920-1923 yıllarında Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1923-1924 yıllarında Nahçıvan Özerk Diyarı, 9 Şubat 1924 yılından 17 Kasım 1990 tarihine kadar Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlandırılmıştır. 17 Şubat 1990 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin 1. toplantısında oturuma başkanlık eden Haydar

Aliyev'in önerisi ile Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kelimesinden «Sovyet Sosyalist» sözcükleri çıkarılmış ve bölge Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti adlandırılmıştır. Naxçıvan Özerk Cumhuriyetinin bu gün yüzölçümü 5,5 bin km²-dir. Fakat Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti oluşturulurken bölgenin yüzölçümü bundan fazla olmuştur. 18 Şubat 1929 yılında Kafkasya Merkez Seçim Komisyonunun kararı ile 1921 yılında imzalanan

Moskova ve Kars anlaşmalarının şartları kaba biçimde bozularak Nahçıvan SSC'nin 9 köyü - Şerur kazasının Kurtkulak, Haçik, Horadiz, Nahçıvan kazası Şahbuz ilinin Oğbin, Sultanbey, Ağhaç, Elmalı, İtkıran köylerinin, Ordubad kazasının Gorçevan köyünün, ayrıca Kilit köyü topraklarının bir bölümünün tarım alanları ve otlaklar ile birlikte Ermenistan SSC'ye verilmesi sonucu Nahçıvan'ın Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 657 km² azaldı (3, s. 11).

Ancak Ermeniler Azerbaycan'a, aynı zamanda onun ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'a karşı arazi iddiasını devam ettiriyordu. Ermeniler 1969 yılının 7 Mayıs tarihinde Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulunda «Ermenistan SSC ile sınırlar konusunda» karar alınmasını başardılar. Kararda Azerbaycan'ın bazı sınır toprakları ile birlikte Nahçıvan'ın da 191,1 hektar tarım alanının Ermenistan'a verilmesi öngörülmüyordu. Böyle bir ortamda Haydar Aliyev Azerbaycan'da iktidara geldi.

Bundan sonra belirtilen sorunun çözümü durduruldu. Daha sonra H.Aliyev şunları hatırlıyordu: “1969 yılının Mayıs ayında Azerbaycan’ın Yüksek Konseyi böyle bir karar kabul etmişti ki, bir takım sınır bölgeleri güya Ermenistan’a aittir ve ona verilmelidir. Ben Temmuz ayında Azerbaycan yönetimine seçildiğim andan itibaren bu konuyu bir ay süreyle analiz ettim ve bu karardan vazgeçtim. Bu kararın yürürlüğe girmesi için çok çalıştılar, ama buna izin vermedim“(1, s. 541).

Aynı zamanda, Haydar Aliyev’in Azerbaycan ve SSCB yönetiminde olduğu yıllarda (1969-1987 yılları) da Ermeniler Azerbaycan’a karşı toprak iddiasında bulunmaya cesaret edemediler ve Ermenistan’a bir karış bile Azerbaycan toprağı verilmedi. Ancak maalesef, geçen yüzyılın 80’li yıllarının sonlarında Azerbaycan yönetiminin lakayt kalmasının sonucu olarak Ermeniler 15 Ocak 1990 yılında Özerk Cumhuriyetin Kerki köyünü, başka bir deyişle Nahçıvan’ın 950 hektar toprağını işgal ettiler.

Azerbaycan Anayasası ile Azerbaycan Cumhuriyeti bünyesinde Özerk devlet olarak tespit edilen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti idari yönden 7 rayona (ilçeye) (Babek, Ordubad, Culfa, Şerur, Şahbuz, Sederek, Kengerli) bölünmüştür. 5 kenti (Nahçıvan, Ordubad, Culfa, Şerur, Şahbuz), 3 şehir tipi yerleşim yerleri (Haydarabad, Babek, Parağaçay), 200’den fazla köyü olan Özerk Cumhuriyetin başkenti Nahçıvan’dır.

Nahçıvan bölgesinin tarihi coğrafyasına bu kısa bakıştan da anlaşılıyor ki, Nahçıvan idari birimi Ortaçağ döneminde Azerbaycan’ın bir parçası olmakla daha geniş toprakları kapsamış, Rusya’ya bağlandıktan sonra, özellikle Sovyet döneminde bölge topraklarının bir bölümünün Ermenilere hediye edilmesi nedeniyle azalarak 5,5 bin kilometrekareye inmiştir.

Azerbaycan’ın bir parçası olan Nahçıvan bölgesi şu andaintibahdöneminiyaşamaktadır.ÖzerkCumhuriyette yapılan geniş çaplı çalışmalar sırasında bağımsızlığımızın, devletçiliğimizin, toprak bütünlüğümüzün güvencesi olan Azerbaycan ordusunun Nahçıvan birliğine dikkat ve destek ön sırada gelmektedir.✿

Kaynakça

1. Ahundova E. Haydar Aliyev. Şahsiyet ve zaman. II bölüm. Bakü: Ozan, 2007, 784 s.
2. Nahçıvan ansiklopedisi. 2 ciltlik. 2. Cilt. Nahçıvan: 2005, 376 s.
3. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti. Bakü: Elm, 2001, 223 s.
4. Nahçıvan sancağının ayrıntılı defteri. Araştırma, notlar və yorumlar H.Məmmədov (Karamanlı). Bakü: Elm, 2001, 376 s.
5. Nahçıvan tarihi atlası. Bakü: Bakü Kartografi Fabrikası, 2010, 56 s.
6. Piriye V. Nahçıvan tarihindən sayfalar. Bakü: Müellim, 2004, 126 s.
7. Piriye V. Azərbaycan’ın tarihi coğrafyası. Bakü: Araz, 2002, 152 s.
8. Şerifli M. Nahçıvanşahlık. Azerbaycan SSC BA Haberleri. Tarih, felsefe, hukuk. 1966, №4, s. 27-33.
9. Velihanlı N. 10.yy. ikinci yarısı – 11.yy. Azerbaycan feodal devletlerinin karşılıklı ilişkileri ve bir daha «Nahçıvanşahlık» hakkında // Azerbaycan MBA Haberleri. Tarih, felsefe, hukuk serisi. 2001, №3, s. 120-129.
10. Velihanlı N. Nahçıvan – Araplardan Moğollara kadar (VII-XII yy.). Bakü: Elm, 2005, 152 s.
11. Казвини Х. Нузхат ал-кулуб. Перевод с английского. З.М.Буниятова, перевод с персидского И.П.Петрушевского. Баку: Элм, 1983, с. 37-65.